

Віталій КОЗЛОВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ІСТОРИЧНА ПІСНЯ: ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ

У статті проаналізовано історію формування теоретичного наповнення терміна «історична пісня» в українській фольклористиці. Висвітлено ключові концепції, що стосувалися зазначеного поняття. Увага приділяється проблемі класифікації історичного ліро-епосу та його місця у жанровій системі усної словесності загалом. Відзначено основні напрямки дослідження історичної пісні на сучасному етапі розвитку народознавчої науки.

Ключові слова: історичні пісні, термін, жанр, ліро-епос, класифікація.

© В. КОЗЛОВСЬКИЙ, 2013

Формування будь-якої науки тісно пов'язується із розвитком її термінологічного апарату, що досить часто супроводжується численними науковими дискусіями. В українській фольклористиці одним із таких понять став термін «історична пісня», що увійшовши у науковий обіг на зорі вітчизняного народознавства, заклав міцні підвалини не лише для вивчення поетичного матеріалу, який по мірі свого «історизму» міг «претендувати» на таке означення, а й викликав суперечки навколо самої дефініції. Свого часу Костянтин Чистов, розмірковуючи про термінологічну багатоаспектність терміну «фольклор», зазначив: «Признання правомірності «широкого» і «вузького» значень терміна — завжди є сигналом про теоретичне неблагополуччя в тій чи іншій науці» [34, с. 11]. Таке твердження певною мірою відповідає ситуації, що склалася стосовно поняття «історична пісня».

Незважаючи на те, що бібліографія проблеми охоплює напрацювання учених різних наукових шкіл та епох і в часовому вимірі становить більше як два століття, багато сучасних дослідників змушені констатувати, що віднесення пісень історичної тематики до конкретного жанру залишається нелегкою справою [25, с. 23]. Але, з іншого боку, поліваріантність поглядів стосовно українського історичного ліро-епосу дала змогу сформувати низку теоретико-методологічних підходів для вивчення народного пісенного тексту, утвердивши тим самим українську фольклористику як цілком самостійну науку. Таким чином, можна висловити тезу, протилежну до тієї, яку задекларував К. Чистов: неоднозначність у трактуванні терміна може означати швидше його науковий потенціал і рух до формування нових теоретичних концепцій, аніж певне «кризове» явище. У цьому випадку доцільно згадати слова сучасного українського історика Леоніда Зашкільняка: «Новому рівневі знань відповідає нова теорія. Таким чином рух до істинного знання є постійним і нескінченим. Застиглість теоретичного знання — смерть для науки» [9, с. 55]. Зрештою, певна однозначність у трактуванні понять може бути ознакою догматизації науки, що аж ніяк не сприяє її розвитку. У фольклористиці на цю проблему також звертали увагу. Зокрема Борис Путілов, виступаючи у 1990 р. на Європейському симпозіумі «Фольклор і сучасний світ», відзначив потребу культивувати різноманітні підходи у вивченні фольклору, підтримувати бажання вчених до розширення уявлень про фольклор і до

ламання стереотипів і догм. Далі вчений говорить: «Це стосується і жанрового складу фольклору, який поки що звужений і зведений до невеликої кількості «привілейованих» жанрів, і — безперечно — його соціальної стратифікації» [22, с. 146]. У нашій статті ми спробуємо визначити етапи розвитку наукового знання про «історичну пісню» в українській фольклористиці та визначити ті ключові наукові чи позанукові фактори, які сприяли зміні змістового наповнення поняття «історична пісня». Попри всі дефінітивні «різноголосся» зазначений термін досить міцно закріпився у вітчизняній науці і досить довго перебуває у жанровій системі українського фольклору. Які ж фактори сприяли тому, що проблема жанрового визначення історичних пісень починає виникати уже на самих початках розвитку науки про народну словесність? Спробуємо окреслити кілька важливих, на наш погляд, моментів. Це, перш за все, пов'язано з тим, що сюжетно-тематичний спектр текстів, які стали об'єктною базою зазначеного поняття, досить широкий і охоплює значний відрізок часу української історії. Інша проблема в тому, що поетична побудова таких текстів здійснюється за різними «схемами», а це досить часто породжувало труднощі у процесі їх класифікації (відповідно, досить часто спостерігаємо віднесення одного і того ж тексту до різних жанрів одночасно). Саме тому чи не найбільше дискусії точаться навколо тих пісень, які фольклористи відносять до так званих суміжних жанрів [31]. Під час вивчення розвитку теоретичної думки про історичні пісні необхідно враховувати й те, що в силу політичних українських реалій вона довгий час не могла розвиватися повноцінно. Інший аспект проблеми в тому, що великий вплив на українську фольклористику, зокрема в плані дослідження «історичної пісні», мали зарубіжні концепції, наприклад російські.

Спроби проаналізувати формування наукового знання про історичну пісню як фольклорний жанр проводилися неодноразово, особливо у другій половині ХХ ст. Серед них можна відзначити напрацювання Івана Сенька, Миколи Дмитренка, Лілії Снігирьової. Так, І. Сенько спробував проаналізувати походження терміна на слов'янському ґрунті. Прослідкувавши шляхи входження терміна «історична пісня» у науковий обіг у різних слов'янських народів, дослідник не оминає увагою і напрацювань

української фольклористики. Проте основна увага приділена лише кільком вітчизняним вченим, які стояли біля витоків українського народознавства. Мова, зокрема, йде про Ізмаїла Срезневського, Амвросія Метлинського, Володимира Антоновича та Михайла Драгоманова. Напрацювання вчених ХХ ст. не стали об'єктом дослідження у запропонованій статті. Висновки І. Сенька містять дві важливі тези, що необхідно враховувати при вивченні зазначеного поняття. Перша — це твердження про те, що термін «історична пісня» виникав у кожній із слов'янських країн на національному ґрунті. А у другій — вказується і на спільну міжнародну розробку термінології, чому сприяли історичні умови [24, с. 74]. Із сучасних розвідок слід відзначити статтю Миколи Дмитренка «Українські народні історичні пісні як об'єкт дослідження». Фольклорист прослідкував історію використання терміна «історична пісня» від початку ХІХ ст. до наших днів. М. Дмитренко висловлює й свій погляд на час виникнення такого виду народної пісенності. На думку вченого літописці ХІ ст. могли користуватися такими творами як історичним джерелом. «Пам'ятки середньовічної писемності дозволяють зробити припущення, що історичні пісні існували і в попередні століття» [6, с. 135]. Схожу проблематику розробляє і Л. Снігирьова у статті «Жанрова специфіка історичних пісень». Вчений ставить за мету «дослідити становлення жанру історична пісня, узагальнити поняття про цей жанр», у хронологічному порядку знайомить нас із думками вчених різних епох, які вони висловлювали про історичну пісню, а також наводить класифікаційні схеми, що свого часу були запропоновані цими фольклористами.

Питання дефініції історичних пісень постає практично з початком їх публікацій. Записи історичних ліро-епічних текстів зустрічаємо практично у всіх фольклорних збірках ХІХ—ХХ ст. Михайло Максимович, Амвросій Метлинський, Яків Головацький, Філарет Колесса та інші приділяють значну увагу цьому пласту уснопетичної народної творчості. Велика кількість історичних пісень була надрукована у виданнях М. Максимовича «Малоросійські пісні» (1827) та «Українські народні пісні» (1834). Хоча упорядник і робить спробу виділити історичні пісні в окрему групу, проте залучає до них досить велику кількість різножанрового матеріалу: думи,

чумацькі, козацькі, рекрутські ліричні пісні. У передмові до видання 1834 року М. Максимович робить спробу окреслити пласт пісень, які згодом дослідники будуть визначати як «історичні пісні». Так, вчений розрізняє пісні козацькі, побутові та історичні, щоправда, вони у нього фігурують під назвою «козацкие былевые» [15, с. IV].

Важливу роль у розвиток теоретичної думки, пов'язаної із терміном «історична пісня», відіграла праця Михайла Драгоманова і Володимира Антоновича «Історичні пісні малоросійського народу» (1874). Чи не всі історіографічні розділи сучасних монографій чи наукових дисертацій відводять цій розвідці одне з ключових місць у процесі вивчення історичної пісні як жанру. Проте слід зазначити, що розуміння історичної пісні у працях фольклористів ХХ ст. (особливо другої половини) та частини науковців ХХІ ст. суттєво відрізняється від концепції М. Драгоманова і наукового дорадянського дискурсу загалом. Вводячи поняття «історична пісня» дослідник відзначав, що у цьому плані він опирається на певний науковий досвід у цьому питанні. Йшлося про те, що видання мало стати своєрідним підсумком більш як п'ятдесятилітньої збирацької діяльності людей, причетних до праці на фольклористичному поприщі. Проте доля розпорядилася так, що видання стало не стільки зводом пісенних текстів і коментарів до них, «відповідно до того рівня, на який тепер піднялася наука малоросійської історії» [2, с. II], скільки початком кристалізації теоретичного знання про «історичну пісню». Перше, на що слід звернути увагу, це те, що «історизм» української пісенності був для М. Драгоманова особливістю, яка, поряд із естетичними прикметами ліричних творів, характеризувала велику кількість «малоросійських» дум і пісень [2, с. I]. Таким чином, розуміння історичності фольклорного твору об'єднувало тексти, різноманітні за своїми поетичними, функціональними, змістовими характеристиками. Відповідно, це був комплекс, що вміщував різноманітні жанри уснопетичної творчості від весняних ігор, як, наприклад, «Володар, Володарку, отчинь ворота» (М. Драгоманов помістив її під назвою «князь Роман»), колядок «Ішли молодці рано з церковці» (на думку упорядників текст відображав епоху формування дружинних загонів) до балад і дум. Варто акцентувати увагу на мотивах, що спонукали видавців звернути-

ся саме до терміна «історичні пісні». Наведемо цитату із передмови до видання, де йдеться про обставини обрання саме такого поняття для назви збірника: «Хід роботи з вибору, зведенню і поясненню пісень, які на перший погляд приймаються за історичні, тобто пісні з іменами осіб і подій, зафіксованих в літописі, поступово нас привів до необхідності прийняти термін історичні пісні децю ширше, ніж приймали його інші видавці» [2, с. III]. Як бачимо, дослідник, з одного боку, обумовлює наявність певної традиції у плані виділення історичної пісенності, а з іншого — торує свій шлях у цьому напрямку. Далі фольклорист зазначає, що термін не зовсім точний для текстів, які він відібрав для свого видання: «...Ми зупинились на думці видати під звичним, хоч і не зовсім точним по своїй загальності, іменем *Історичних пісень малоросійського народу* всі пісні, в яких відобразилися зміни суспільного устрою цього народу...» [2, с. III]. Більше того, вчений акцентує на тому, що тексти пісень можуть мати й інші назви відповідно до своєї форми: «Відібравши в друкованих та рукописних збірниках пісні в цьому значенні слова історичні, як би вони не називалися за їх формою, ми отримали поетичну історію суспільних явищ у Південній Русі» [2, с. III]. Незважаючи на такі методологічні «погіршення», концепція М. Драгоманова зайняла в українській фольклористичній думці поважне місце. Важливу роль відіграв у цьому й не зовсім науковий фактор, а саме — політичний. Прагнучи показати «поетичну історію суспільних явищ у Південній Русі щонайменше від IX в. до таких сучасних подій, як припинення панщини й угорське повстання в Австрії в 1848 р., — і як звільнення селян і польське повстання в Росії у 1861—1863 рр.», укладачі збірника виступили і як політики, «замахнувшись» на офіційну історичну концепцію царської Росії, а згодом, у Радянському Союзі, потрапили у списки «буржуазних дослідників», де, за версією частини фольклористів, про український історичний епос можна говорити лише починаючи із XVI ст. Саме використовуючи фольклор, М. Драгоманов формулює тезу про об'єднання українців у одній державі, що на цей час виглядало, м'яко кажучи, фантастично: «...Напроти всяких поділів українських людей між різними державами, — українська порода (національність) держиться як тіло особне, дуже однакове в усіх своїх частинах, з однакими

звичаями, однакими споминами, любов'ю й ненавистю. Така порода могла б зібратись в одну державу й це певно було б добре...» [7, с. 12—13]. Як справедливо зазначає сучасний львівський фольклорист Михайло Чернопиский, до аналізу фольклорно-історичного матеріалу М. Драгоманов поставився не тільки як історик, соціолог, фольклорист, а як і політик, який прагнув знайти перспективний шлях до визволення поневоленої нації не в кордонах окремих займанщин чужинців, а на всьому етнографічному просторі в цілості і водночас з визволенням кожної особистості від будь-якого насильства і сваволі економічного, політичного, релігійного, морально-етичного, гендерного характеру [35, с. 48]. Та й мета в дослідника була не виокремити ще один пісенний жанр (у сучасному його розумінні) та надати йому певних змістових та поетичних характеристик, а показати історію громадського життя на Україні «по піснях теперішнього її люду» [8, с. 1]. Зрештою, й використання поняття «історична пісня» не вирізняється певною стабільністю. У наступних виданнях М. Драгоманов застосовує інші терміни: «політичні пісні» та «пісні про громадські справи».

Потрібно відзначити, що і в подальшому термін «історична пісня» окреслював досить різноманітні за своєю жанровою природою тексти. Досить часто під цією назвою виступали думи. Варто звернути увагу на працю Миколи Костомарова «Про історичне значення російської народної поезії», де яскраво виражене розуміння історичної поезії у наукових колах тодішньої Російської імперії. Порівнюючи історичну пісенність російського та українського народів, дослідник нижню часову планку, що стосується розвитку історичної пісенності в українців, піднімає, натомість російському, у цьому плані, фольклору надає більший пріоритет. «У великорусів залишилися перекази про глибоку київську старовину, про Володимира і його богатирях, [...]. Здавалося б, у малорусів швидше мала б зберегтися історія їх батьківщини, проте ми ще нічого не бачили в такому роді» [13, с. 109]. Проте М. Костомаров робить цікаві висновки, що стосуються української історичної пісенності загалом. Характеризуючи історизм «малоросійської поезії», дослідник відзначає, на його думку, її яскравий реалістичний характер, що контрастує із фантастичністю російських текстів: «Діяльне життя наступних часів відобразилося в піснях повно і

ясно, цвіт фантазії не в силах був зовсім закрити істину, у великорусів, навпаки, жодна з історичних подій, що залишилася в народній пам'яті, не є такою, якою вона була насправді, народна фантазія все переробила по-своєму» [13, с. 109]. Розвиваючи свою думку стосовно початків історичної поезії українців, вчений відзначає, що найдавніші історичні пам'ятники української народної поезії стосуються другої половини XVI ст. [13, с. 110]. Загалом історичну поезію українців фольклорист поділяв на три цикли: турецько-татарський, польський і російський. Прикметно, що під загальною назвою «малоросійська історична народна поезія» М. Костомаров об'єднує тексти дум і пісень [13, с. 110]. Відповідно, зберігалася традиція під загальною назвою «історична пісня» розглядати думи та пісенні тексти, що могли містити певну історичну інформацію.

Таким чином, на початку XX ст. в українській фольклористиці склалося кілька поглядів на термін «історична пісня». Перший відображав концепцію М. Драгоманова і під цим поняттям розуміли всі ліро-епічні тексти включно з думами, які несли інформацію про історичне минуле українського народу. Прикметною у цьому плані може бути популярна збірка «Історичні пісні українського народу», яку впорядкував Мирослав Січинський [30]. Зробивши акцент на періоді козацьких воєн, упорядник виділив наступні групи текстів: турки і татари, боротьба з Польщею, боротьба з Москвою. Переглянувши наповнення видання, ми побачимо, що у кожному із виділених циклів є як пісні баладного типу, наприклад, «Коли турки воювали» (про трьох сестер полонянок), так і думи «Ой, на Чорному морю», «Ей, чи гаразд, чи добре наш гетьман Хмельницький учинив». Другий підхід відображав тенденцію до розмежування дум та історичних пісень, але під другим поняттям розумілися й обрядові пісні, що містили історичну інформацію. Як зразок, можемо згадати книжку для школи Дмитра Ревуцького «Українські думи та пісні історичні» [23]. У передмові упорядник обґрунтовує підбір матеріалу, особливо того, який він подає під назвою «історичні пісні». Прикметно, що наріжним каменем теоретичного підґрунтя цього видання стали погляди М. Костомарова: «До числа історичних пісень автор, цілком погоджуючись з Костомаровим, залічував всі ті пісні, на яких історично відбився рух народного життя в якій не

було б галузі. Тому занесено до історичних пісень бурлацькі, чумацькі, рекрутські й цехові» [23, с. 3]. Проте у циклізації історичних пісень проглядаються впливи не стільки М. Костомарова, як М. Драгоманова, адже розпочинається збірка із розділу під назвою «Пісні княжих часів», де поміщено дві колядки «Ішли молодці рано з церковці» та «А в полі, в полі й у виноколі» [23, с. 65—66].

Початок ХХ ст. характерний і тим, що починають з'являтися розвідки, де робиться спроба виокремити історичні пісні із пласту ліро-епіки, зокрема балад, і надати їм певних змістово-поетичних обрисів. Йдеться, наприклад, про статтю Чеслава Неймана «Малоросійська балада про Бондарівну і пана Каньовського» [16]. Вчений виділяє кілька специфічних рис, що характеризують історичну пісню і протиставляють її баладі. По-перше, він відзначає те, що для історичної пісні притаманним є національний характер, оскільки зрозуміла і цікава для одного народу, а той для певної місцевості. Це однією ознакою вважає те, що ці тексти мають не досить довгий період свого побутування і «забуваються народом швидше за інших, у зв'язку з тим, що інтерес до них приходить і зникає при кожній переміні історичних умов життя народу» [16, с. 350]. Проте, цікавим залишається те, що до історичних пісень автор відносить думи, билини, саги. Говорячи про недовговічність історичних пісень, Ц. Нейман каже, що потрібно зробити виняток для «циклу історичних пісень, що складають так званий героїчний народний епос; це гомерівські рапсоди, скандинавські саги, пісні Нібелунгів, великоруські билини, наші думи, сербська Лазариця і т. д.» [16, с. 351—352]. Не заперечуючи приналежності цього пласту творів до народного епосу, вказує на певну його специфіку, а саме професійну спрямованість: «Усі ці історичні рапсоди відрізнялись від народної історичної пісні своєрідною формою і змістом, виникли, розповсюджувалися і вимерли серед тісного кола професійних співців: бардів, трубадурів, оповідачів і наших кобзарів і лірників» [16, с. 351].

Досягненням у вивченні народного історичного ліро-епосу сучасна українська фольклористика багато в чому завдячує науковому генієві Івана Франка. Саме «Студії над українськими народними піснями» стали ключовими у творчому доробку дослідника з цього питання. Зазначена праця І. Франка

актуальна й на сьогодні, оскільки окреслила ряд проблем, що цікавлять сучасну науку. А в деяких питаннях дослідник й донині залишається беззаперечним авторитетом. Можна виділити ключові проблеми, які намагався розв'язати дослідник: співвіднесення історичного факту та уснопоетичного твору, датування текстів, їх циклізації. Звичайно, ці питання не вирішуються в комплексі, а розкиданні по численних розвідках, що поміщені у цьому грандіозному творі. Прикметно, що поняття «історична пісня» Іван Франко вживає досить рідко. Натомість використовує загальну назву — пісня, щоправда, завжди помітне намагання вченого простежити історичну основу того чи іншого твору. Сама передмова до «Студій...» 1913 р. дає зрозуміти, що левову частку поміщених у ній пісень він розуміє як історичні. Так автор зазначає, що «зробивши інвентар історичних народних пісень про турків, татар і козаків, я написав дальший ряд студій (числа II—XVI), що були друковані в «Записках Наукового товариства ім. Шевченка» 1907 р., т. LXXV, с. 14—84, т. LXXVI, с. 39—63; т. LXXVII, с. 90—145 і 1908 р.; т. LXXVIII, с. 5—30» [33, с. 7]. Важливим під час вивчення народної поезії було з'ясувати, «скільки в пам'ятках народної творчості, піснях, думах та віршах міститься історичної правди і наскільки їх можна вважати історичними джерелами, а в дальшій лінії — в яким часі поставали вони і які усні чи писані традиції входили в їх основу» [33, с. 8].

У цьому контексті цікавим видається доробок Філарета Колесси. Проблема історичної пісні займала у нього досить поважне місце, а особливо питання її хронології. У своїй концепції Ф. Колесса продовжує розвивати погляди М. Драгоманова. Зрештою розуміння історичної пісні у них практично однакове. Як і М. Драгоманов, фольклорист вважає, що у народних піснях сильніше або слабше відобразилися усі важливі події, що вплинули на долю нашого народу та на зміни громадського та суспільного ладу. Так, Ф. Колесса у своєму «Огляді українсько-руської народної поезії» пише: «Такі пісні зовемо історичними тому, що они подають неначе історію або поетичну літопись, що оповідає про судьбу нашого народу від найдавніших до найновіших часів» [11, с. 184]. Стосовно термінології, то паралельно із поняттям «історична пісня» дослідник використовує і термін «політична пісня». Таким чином, один із п'яти

пластів народної поезії, які виділяє Ф. Колесса, має назву «Пісні історичні і політичні». Увагу звернемо на класифікацію історичних пісень. Важливе місце у ній відводиться обрядовій поезії. Так, перший цикл «Пісні віка дружинного і княжого», на думку вченого, має бути представлений колядками, «що співають про воєнні подвиги князів і їх дружин, про далекі походи і здобування городів» [11, с. 185], весняних піснях та деяких весільних текстах [11, с. 186]. Крім циклу «Пісень козацького і гайдамацького віку», куди відносить і думи, вчений виділяє пісні про рекрутчину і панщину, пісні про волю. Проте подальша наукова праця Ф. Колесси засвідчує, що точка зору стосовно народної історичної пісні у нього змінювалася. У своїй студії «Українська усна словесність», що вийшла у Львові 1938 року, вчений, не заперечуючи історичних споминів у колядках і весільних піснях, зазначає: «Однак справжні історичні пісні, що оспівують історичні події й постаті, або в загальних рисах характеризують дану добу, полишила нам щойно козацька доба» [12, с. 87]. Відповідно змін зазнала і класифікація історичних пісень. Хронологічно розпочинається вона із циклу пісень про боротьбу з турками і татарами, куди вчений відносить і ряд баладних пісень, наступними йдуть тексти про козацько-польські війни, пісні, що не мають прямого зв'язку з історичними подіями, але виявляють виразні ознаки козацької доби, окрему групу становлять пісні про карпатських опришків, а також пісні про панщину та її скасування. Прикметно, що думи дослідник подає окремим розділом, а також до станових причисляє і рекрутські пісні.

У другій половині ХХ ст. у наукових студіях домінують спроби виокремити історичну пісню як жанр за критеріями, що їх, зокрема, запропонував Олександр Дей у своїй статті «Принципи жанрової класифікації народних пісень» [5], що, на нашу думку, не сприяло виробленню чітких мір, використовуючи які можна говорити про цей пласт народної поетичної творчості як про явище, яке має певні межі. Критерій єдності змісту твору з його словесно-образною і музичною формою [5, с. 11] виявився практично не придатним для історичної пісні. Адже термін практично охоплював пісенні тексти, різні за своєю композиційною, строфічною будовою, функціональним використанням, змістовим наповненням. Перша спроба академічного видання історичних пісень є під-

твердженням цього [4]. Укладачі збірника помістили у нього колядки, балади, коломийки, ліричні пісні. Автор передмови Іван Березовський зробив спробу дефініції цього уснопоетичного пласту. На думку вченого, «історична пісня — це такий твір народної поезії, який правдиво зображує типові картини історичної дійсності. Це художній літопис, який відтворює не завжди достовірні, але обов'язково характерні картини суспільного життя народу певного періоду. Історична пісня — це, здебільшого, значний за розміром твір, з чіткою строфічною і ритмомелодичною будовою, з правильним римуванням» [4, с. 14]. Як бачимо, уже у самому визначенні помітна суперечність. У першому реченні акцент робиться на достовірності картин «історичної дійсності», що відображена у текстах, а у другому — міститься фактично заперечення попередньої тези, оскільки мова уже йде про зображення не завжди достовірних картин суспільного життя народу. Звичайно, маючи таку дефініцію про окреслення чітких меж «жанру», мова йти не могла. Тим більше, що сам І. Березовський у цій же передмові зазначав: «З погляду жанрової специфіки історичні пісні — не досить виразне художнє утворення» [4, с. 6]. Ця теза червоною ниткою у різних варіаціях буде проходити через усі праці дослідників, які намагатимуться «втиснути» історичну пісню у «прокрустове ложе» радянської класифікації народної пісенності.

Саме у радянський період в російській фольклористиці, а, зокрема, у працях Б. Пугілова, починає викристалізовуватися один із критеріїв, що, за задумом вченого, мав внести певну ясність у проблему жанрового складу історичної пісні. Мова йде про таке поняття, як «конкретний історизм». В одній зі своїх статей дослідник зазначає, що однією із важливих особливостей жанру є конкретно-історичне відображення дійсності [21, с. 65]. Така думка продовжує побутувати і на сучасному етапі. Так, у словниковій статті «Пісня історична», яку писав Сергій Азбелев до словника «Східнослов'янський фольклор: словник наукової та народної термінології», основним критерієм, який об'єднує історичні пісні, що можуть належати до кількох жанрів, є конкретний історизм [1, с. 205]. Це поняття автор розуміє як народну історичну пам'ять, що виявилася у фольклорі з різним ступенем конкретності — відповідно до жанрової і видової специфіки тих або інших тво-

рів [1, с. 205]. Саме «конкретність» стає тією «ря-тівною паличкою», яка, на думку багатьох фольклористів, мала б остаточно внести ясність у дефінітивну невизначеність терміна «історична пісня». Так, І. Сенько у статті «Ще раз про жанр пісні «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш» зазначає, що «історична пісня розповідає про конкретну історичну особу чи подію» [26, с. 62], натомість Юрій Ткаченко у своїй дисертації запропонував таке розуміння історичних пісень: «Уснопоетичні твори, які відображають діяльність достовірних осіб і вигаданих узагальнених героїв, конкретні події, типові ситуації і подають народну оцінку соціальним конфліктам, протиріччям епохи» [32, с. 16]. Як бачимо, акцентуючи на конкретності (реалістичності, достовірності) зображуваних подій та осіб у історичних піснях, дослідники не відмовляють у історичності текстам із вигаданими персонажами і типовими колізіями. Зрештою, самі тексти, що фольклористи виділяють на підставі «конкретного історизму», складають лише частину пісенного масиву, означеного терміном «історична пісня». Наприклад, Ірина Павленко у своїй монографії «Історичні пісні Запорозжя: регіональні особливості та шляхи розвитку» пропонує наступне групування історичної пісенності: пісні-узагальнення про події давніх часів, де герой — безіменний козак, та пісні про героїчну особу [18, с. 25].

Традиційно прийнято вважати, що в українській фольклористиці склалося два протилежних погляди на жанр історичної пісні. Одні дослідники до історичних пісень відносять народно-поетичні твори про конкретні історичні події, певні історичні особи. Інші говорять про історичну пісню в ширшому розумінні: як про твір, що оспівує історичні процеси, явища. Вирішуючи питання, чи існує жанр історичної пісні, прихильники «звуження» чи «розширення» жанру визнавали, що не можна не враховувати впливу на нього інших фольклорних видів та змінність його поетичних ознак в історичному плані. Історичні пісні, як і інші пісенні жанри, змінюються, розвиваються, розгалужуються, залишаючись незмінними принаймні в одному (але в основному) — в такому естетичному відображенні дійсності, яке притаманне саме цій сукупності фольклорних творів [19, с. 77]. Тому наприкінці ХХ ст. один з дослідників історичної пісенності (Ярослав Пилинський) зазначає, що «історичні пісні — це досить широке поняття, яке

об'єднує різні щодо поетики та часу створення твори, у яких відображено певні історичні події або ставлення народу до цих подій» [20, с. 282]. Певні зауваги стосовно цього питання в одній із своїх статей висловила О. Апанович [3]. Опираючись на певний досвід попередників, зокрема М. Драгоманова, дослідниця дивилась на історичні пісні як на джерело вивчення народного ставлення до важливих економічних, соціальних, політичних явищ, що відбувалися в Україні, — йдеться про ХVІІІ ст. Проте цікавою для нас є спроба дослідниці окреслити об'єкт свого дослідження. Вчена відзначає, що історичним пісням притаманний історизм як в широкому (Гоголівському) розумінні цього слова, так і у вузькому, що ґрунтується на конкретному відтворенні імен історичних осіб, точного місця подій. Не відкидає О. Апанович досить поширеної свого часу тези про те, що цей жанр усної словесності може бути використаний як історичне джерело. Дослідниця вказує й на інші, не менш важливі чинники, характерні для виокремлення об'єкта дослідження з-поміж значного фольклорного пласту. Оскільки пісням притаманні ліричні та епічні елементи, то розповідь у таких текстах ведеться не безсторонньо, а з певною долею суб'єктивізму, що виявляється у наявності співчуття, оцінок зображених подій. Відповідно до власних спостережень та теоретичних висновків своїх попередників, О. Апанович дає визначення окресленому поняттю. «Історичні пісні — це ліро-епічні тексти, які розповідають про події, що завжди супроводжуються прямо чи посередньо висловленим співчуттям або засудженням, які відображають народний світогляд, що включає в себе комплекс оцінок історичних явищ, подій, фактів, і відбиває мрії й сподівання народу» [3, с. 76]. Варто наголосити і на певних наукових спостереженнях з цього приводу Наталії Шумади. Історичні пісні Н. Шумада відносить до групи пісень епічних з елементами лірики (і частково драматизму), поряд із баладами (які водночас входять і до групи пісень ліричних з елементами епічності і драматизму), піснями-хроніками, думами, гайдудькими піснями [37, с. 131]. Жанр історичних пісень, зазначає дослідниця, відомий усім слов'янським народам. Ці пісні створювались протягом різних періодів історії і тому не мають єдиного художньо-зображального стилю, а групуються в основному на підставі єдності завдань, реалізованих

у даному виді творчості: в них охоплено конкретні історичні події і участь у цих подіях осіб, що реально існували [37, с. 138]. Старші цикли такої пісенності споріднені з баладами: герої й обставини їх дій не мають «особливих прикмет», вони підняті до висоти фольклорних узагальнень, гіперболізації, романтизації й драматизму. Н. Шумада акцентує на таких особливостях, які відрізняють зазначений цикл історичної пісенності від жанру балади: «Від типових балад історичні пісні відрізняє оптимізм, відсутність духовної капітуляції навіть при зображенні трагічних моментів; герої завжди зберігають цілковите самовладання і здобувають моральну перевагу над ворогом» [37, с. 138]. Естетичні особливості історичних пісень в дечому схожі до баладних, а саме в тому, що містять елементи значного внутрішнього драматизму і ліричної схвильованості. Це робить їх динамічнішими від класичної пісенної епіки, що зближує їх ліричною пісенністю. Щодо розвитку і функціонування цього жанру, Н. Шумада вважає, що «свої специфічні жанрові прикмети історичні пісні втрачають уже в середині ХІХ ст. [...] Починаючи з другої половини минулого сторіччя помічається відхід від традиційної структури, значно послаблюється сюжетність; пісні приймають форму ліричних висловлювань з приводу подій або вчинків особи, яка залишила в історії слід» [37, с. 139].

Останнім часом інтерес до фольклорного пісенного пласту, який окреслюють терміном «історична пісня», значно посилюється. Дослідники намагаються розробляти такий уснопоетичний матеріал у різних напрямках. Частина з них, як, наприклад, І. Павленко, обмежується територією Нижнього Подніпров'я. Акцент робиться на фольклорних текстах, де збережено пам'ять про Запорожжя та події, з ним пов'язані, а також зміни поетико-естетичної системи таких текстів на діахронному рівні. Однією з важливих жанротворчих елементів для виділення історичної пісенності в окремий вид дослідниця виокремлює характер світобачення. «За характером світобачення пісенні, як і прозові твори з історичними конотаціями, можуть бути з міфопоетичними доміантами, і тоді йдеться про історичну баладу, та з народноісторичним поглядом на минуле, що лежить в основі історичних пісень» [17, с. 9].

Значна частина фольклористів схилилася до точки зору, яка історичну пісню трактувала як жанр рів-

нозначний, наприклад, баладі, колядці, ліричній пісні тощо. В основу такого розуміння ставилася теза про єдність поетичної форми, побутового застосування і виконання [28, с. 52]. Проте у процесі вивчення поетико-естетичної системи історичних пісень вчені приходили до результатів, які певною мірою ставили під сумнів «чистоту» жанру історичної пісні. Свого часу Федір Селіванов, вивчаючи специфіку російських історичних пісень, констатував, що «дослідники опинялися у складному положенні, як тільки починали аналізувати поетичну мову історичних пісень» [28, с. 66]. Українські дослідники таку незамкнутість поетичної системи історичних пісень вважають їх жанроутворюючою характеристикою [27, с. 10]. Я. Пилинський, в свою чергу, зазначав, що «різні жанрові форми» не є перешкодою для того, щоб розглядати історичні пісні як єдиний, хоч і широкий, особливий, «відкритий» для різноманітних форм жанру» [19, с. 80]. М. Чернопиский у одній із словникових статей «Історичні пісні» так висловлюється стосовно жанрової природи цього ліро-епічного пласту: «Історична конкретність змісту є найвагомішою підставою для виділення історичних пісень в окрему групу; за структурними ознаками — це сукупність різнотипних жанрів, пов'язаних з історією» [36, с. 170]. Останнім часом з'являється й третя точка зору, яку представляє дослідниця Наталія Ярмоленко. Вона ставить під сумнів виокремлення «історичної пісні» як жанру. Уживання терміна у вузькому сенсі мало більш суспільно-політичне, аніж теоретичне значення, і не було зумовлене потребами фольклористики — зазначає науковець. Далі Н. Ярмоленко висловлює свій погляд на місце поняття «історичні пісні» у жанровій системі українського фольклору: «Історичні пісні перебувають за межами жанру як структурного утворення і не належать до жанрової системи фольклору» [38, с. 155].

Представлений матеріал, який ілюструє палітру визначень і розуміння терміна «історична пісня», є швидше своєрідною вибіркою, аніж вичерпним історіографічним дослідженням, присвяченим зазначеній проблематиці. Проте ця вибірка, на наш погляд, демонструє широкий спектр трактувань, що утворився навколо зазначеного поняття. Адже розвиток наукового знання про пласт фольклорних текстів окресленим терміном «історична пісня» розвивався певною мірою «хаотично». І представляє собою масу

суб'єктивних точок зору на ці твори, які не претендують на канонізовані теоретичні узагальнення. Спроба звести всі напрацювання із цієї проблематики до певної двохполюсної системи («широке» і «вузьке» трактування «історичної пісні» і в кінцевому результаті спроба надати пріоритет останньому), на наш погляд, не є виправданим. Адже кожен дослідник, беручись за дослідження історичного ліро-епосу, ставив перед собою різні завдання. Якщо дослідники другої половини ХХ ст. масу зусиль потратили для доведення того, що історична пісня рівноцінний жанр, наприклад, із колядкою, баладою, і в кінцевому результаті змушені були констатувати, що проблема віднесення того чи іншого твору до жанру історичної пісні залишається відкритою, то фольклористи ХІХ — першої половини ХХ ст., усвідомлюючи різножанрову структуру досліджуваного матеріалу, шукали у ньому відображення реалій тієї чи іншої епохи. При цьому і одні, і другі використовували термін «історична пісня». Зрештою, як бачимо, на сучасному етапі склалося як мінімум три точки зору: історична пісня — самостійний жанр українського фольклору, поліжанрове утворення, та явище, яке взагалі потрібно вивести за межі жанрової системи. Звичайно, ми зупинилися лише на дефінітивному аспекті проблеми, майже не зачіпивши проблем класифікації пісенного матеріалу, а тим більше текстуального наповнення збірок, що виходили впродовж цього періоду. Стосовно останнього, то тут дослідник зіткнеться із ще більшими проблемами. Аналізуючи видання, де містяться ліро-епічні тексти, побачимо, що один і той самий твір може бути серед історичних пісень, балад та соціально-побутових творів. Крім того, окремі тексти мають солідну історіографію, де доводиться їхня жанрова приналежність. Наприклад, пісня про Стефана-воеводу має щонайменше три версії своєї жанрової приналежності: історична пісня [29], балада [14], колядка [10]. На наш погляд логічнішою виглядає спроба дивитися на історичну пісню як на багатожанрове явище, оскільки єдиним та незмінним критерієм, за яким ми виділяємо історичну пісню, залишається змістовий, який охоплює твори, різні за своєю поетичною побудовою, функціональним призначенням.

1. *Азбелев С. Песня историческая / С. Азбелев // Восточнославянский фольклор: словарь научной и народной терминологии. — Минск : Наука и техника, 1993.*

2. *Антонович В. Исторические песни малорусского народа с объяснениями В. Антоновича и М. Драгоманова / В. Антонович, М. Драгоманов. — К. : Типограф. М.П. Фрица, 1874. — Т. 1. — Ч. 1.*
3. *Апанович О. Відображення суспільно-політичних поглядів українського народу в історичних піснях ХVІІІ ст. / О. Апанович // Український історичний журнал. — 1968. — № 5.*
4. *Березовський І. Історичні пісні українського народу / І. Березовський // Історичні пісні / упоряд. і вступ. стаття І. Березовського, М. Бродіної, В. Хоменко ; за ред. М. Рильського, К. Гуслистого. — К. : Вид-во АН УРСР, 1961.*
5. *Дей О. Принципи жанрової класифікації народних пісень / О. Дей // Народна творчість та етнографія. — 1966. — № 2.*
6. *Дмитренко М. Українські народні історичні пісні як об'єкт дослідження / Микола Дмитренко // Народознавчі зошити. — 2009. — № 1—2.*
7. *Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880) / М. Драгоманов. — К., 1918.*
8. *Драгоманов М. Політичні пісні українського народу ХVІІІ—ХІХ ст. з увагами М. Драгоманова / М. Драгоманов. — Женева : Печатня «Громади», 1883. — Ч. 1. — Розділ 1.*
9. *Зашкільняк Л. Вступ до методології історії / Л. Зашкільняк. — Львів : ЛОИМО, 1996.*
10. *Зілинський О. Історичні та жанрові риси пісні про Стефана-воеводу / О. Зілинський // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. — Вип. 1. — Пряшів, 1965.*
11. *Колесса Ф. Огляд українсько-руської народної поезії / Ф. Колесса // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. — 2009. — Вип. 47.*
12. *Колесса Ф. Українська усна словесність (загальний огляд і вибір творів) / Ф. Колесса. — Львів : Накладом фонду «Учітєся, брати мої», 1938.*
13. *Костомаров Н. Об историческом значении русской народной поэзии / Н. Костомаров // Костомаров М. Слов'янська міфологія. — К. : Либідь, 1994.*
14. *Линтур П. Народные баллады Закарпатья и их западнославянские связи / П. Линтур. — К. : Изд-во АН УРСР, 1963.*
15. *Максимович М. Украинские народные песни изданные М. Максимовичем / М. Максимович. — М. : В университетской типографии, 1834. — Ч. 1.*
16. *Нейман Ц. Малорусская баллада о Бондаривне и пане Каневском (страничка из народного эпоса) / Ц. Нейман // Киевская старина. — 1902. — Кн. 3.*
17. *Павленко І. Динаміка функціонування усної епічної традиції (на матеріалі Нижньої Наддніпряни) : автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук / І. Павленко. — К., 2009.*
18. *Павленко І. Історичні пісні Запорожжя: регіональні особливості та шляхи розвитку / І. Павленко. — Запоріжжя : ТанDEM-У, 2003.*

19. Пилинський Я. До питання про жанр історичної пісні / Я. Пилинський // Слов'янське літературознавство і фольклористика. — К. : Наукова думка, 1986. — Вип. 15.
20. Пилинський Я. Історичні пісні / Я. Пилинський // Українська література : матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців (К., 27 серпня — 3 вересня 1990 р.). — К. : Обереги, 1995.
21. Путилов Б. О некоторых проблемах изучения исторической песни / Б. Путилов // Русский фольклор. Материалы и исследования. — М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1956.
22. Путилов Б. Фольклорист ближайшего завтра / Б. Путилов // Фольклор в современном мире. Аспекты и пути исследования. — М. : Наука, 1991.
23. Ревуцький Д. Українські думи та пісні історичні / Д. Ревуцький. — К. : ЧАС, 1919.
24. Сенько І. Термін «історична пісня» в слов'янській фольклористичній / І. Сенько // Слов'янське літературознавство і фольклористика. — К. : Наукова думка, 1984. — Вип. 14.
25. Сенько І. Про жанрову атрибуцію пісень історичної тематики / І. Сенько // Народна творчість та етнографія. — 1983. — № 5.
26. Сенько І. Ще раз про жанр пісні «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш» / І. Сенько // Благовісник праці (науковий збірник на пошану М. Мушинки). — Пряшів ; Ужгород, 1998.
27. Сенько І. Исторические песни славянских народов о событиях XIX в. : автореф. на соиск. уч. степени канд. филол. наук / И. Сенько. — Минск, 1989.
28. Селиванов Ф. О специфике исторической песни / Ф. Селиванов // Специфика жанров русского фольклора. — М., 1973.
29. Сінченко Г. Жанрова специфіка української народної пісні Карпат і Прикарпаття / Г. Сінченко. — Чернівці, 1968.
30. Січинський М. Історичні пісні українського народу / упоряд. М. Січинський. — Львів, 1908.
31. Соколова В. Баллады и исторические песни (о характере историзма баллад) / В. Соколова // Советская этнография. — 1972. — № 1.
32. Каченко Ю. Отражение украинской действительности в украинском народном песенном творчестве (на материале исторических песен и дум XVI—XVII веков) : автореф. на соиск. уч. степ. доктора истор. наук / Ю. Каченко. — Каменец-Подольский, 1980.
33. Франко І. Студії над українськими народними піснями / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. — К. : Наукова думка, 1980. — Т. 42.
34. Чистов К. Фольклор в культурологическом аспекте / Константин Ч. // Чистов К. Фольклор. Текст. Традиция : сб. ст. — М. : ОГИ, 2005.
35. Чернопиский М. Фольклористична історіографія Михайла Драгоманова / М. Чернопиский // Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880). — Львів : Літопис, 2007.
36. Чернопиский М. Історичні пісні / М. Чернопиский // Українська фольклористика. Словник-довідник / укладання і загальна редакція Михайла Чернопиского. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2008.
37. Шумада Н. Сучасна пісенність слов'янських народів / Н. Шумада. — К. : Наукова думка, 1982.
38. Ярмоленко Н. Український усний героїчний епос: динаміка традиції / Н. Ярмоленко. — Черкаси : Вид. Чабаненко Ю.А., 2010.

Vitalii Kozlovsky

ON SOME PROBLEMS WITH DEFINITION OF UKRAINIAN HISTORICAL FOLK SONG AS A TERM IN SCIENTIFIC DISCOURSE OF FOLKLORE STUDIES

The paper has presented certain conclusions of research-work concerning the progress in theoretic definition of the historical song term in Ukrainian folklore studies. Some light has been thrown upon the key concepts related to the considered notions. Focus has been made on the issue of classifying the historical lyrical epic and its place in the system of genres as for the oral tradition in general. Main trends of research approaches to historical songs in the present-day folklore studies have been noted.

Keywords: historical song, term, genre, lyric-and-epos, classification.

Виталий Козловский

ТЕРМИН «ИСТОРИЧЕСКАЯ ПЕСНЯ» В НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ УКРАИНСКОЙ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Проанализирована история формирования теоретического наполнения термина «историческая песня» в украинской фольклористике. Продемонстрированы ключевые концепции, имевшие отношение к этому понятию. Внимание акцентируется на классификации исторического лиро-эпоса и его места в жанровой системе устной словесности вообще. Отмечены главные направления изучения исторической песни на современном развитии народоведческой науки.

Ключевые слова: исторические песни, термин, жанр, лиро-эпос, классификация.